

J. Újváry Zsuzsanna

A hazaszeretetnek és a haza veszedelmének megjelenítése Wesselényi Ferenc leveleiben

„...csak alig láttatunk haldokolva élnünk”

„S megvallom, fáradságos munka, [...], körömfeszítő fájdalmas, vért izzasztó erőszak nem rettegget, szót sanyarú rabság, keserves nehéz halál elmémet vidítván, gondolatja gyönyörködtet, mert, mert [!] ezek erős firfiakat, s nem valami puha-háti természetű firfiakat illetnek, s ezek szenvedését leltem böcsőmben [bölcsőmben], és szoptam édesanyám tejétül [...]”¹ – írta önmagáról e fölöttébb patetikus jellemzést Wesselényi Ferenc, aki 1642-ben néhány hónapot a Német Birodalomban, Lipót Vilmos osztrák főherceg seregében szolgált a svédek és a franciák ellen, s vitézsége jutalmául arany láncot és oklevelet kapott.²

Jelen írás nem vállalkozik arra, hogy Wesselényi Ferenc történelmi szerepét vagy akár jellemének értékelését behatóan tanulmányozza – noha új, korszerű monográfia még nem készült életéről –, csupán felvillantja életpályáját levelei által, és azok stílusával, elsősorban „a haza veszedelmének” nyelvi kifejezőivel foglalkozik. Deák Farkas e tekintetben a következőket írta: „Levelei valódi mintalevelek, van bennök sok szónokias elem, s sok csengő frázis, de magyarsága gyakran oly szép, stylusa oly erélyes, határozott, hogy a XVII. jó hírű század legjobb írói közt foglal helyet.”³

Az 1605-ban született Wesselényi Ferenc korán árvaságra jutott, s neveltetése öccsével együtt anyai nagyanijára, Perényi Borbálára maradt.⁴ A Wesselényi-fiúk gondos tanítást kaptak, s Ferenc 1617-1623 között járt a nagyszombati kollégiumba.⁵ Nyilván nem csak a kollégiumi évek, hanem édesapjának művelt, emelkedett szellemisége, irodalmi érzéke, szép stílusa is hatott rá, vagy inkább örökölte tőle.⁶ Nagynénjük volt az egykori nádor, Thurzó

¹ MOL E Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Wesselényi (Wesselényi család levéltára, a továbbiakban: Wesselényi cs.lvt.) E 199. 7.cs. IV. 1.t. No.67. Wesselényi Ferenc fogalmazványa Pál püspökhöz, é.n.

A levelek átírásának alapja a Benda Kálmán-féle szabályzat; a szöveget mai központozás és helyesírás szerint, de a régies kiejtést, hangzást megtartva írtam át, hiszen így tetten érhető a XVI. századra még olyannyira jellemző, de a XVII. században már kikopóban lévő „sziszegés”, az „sz” hang használata „s” helyett. (Vö.: Benda Kálmán: A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607-1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. Századok 108. évf. 1974. 2. szám. 436-475.)

² Pauler Gyula.: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése. Bp., 1876. I. 25.

³ Deák Farkas: Wesselényi Ferenc nádor. (Magyar történelmi jellemrajzok) Bp., 1882. 50.

⁴ Deák F.: I. m. 43.

⁵ Uo. 45. 1.jegyzet.

⁶ Wesselényi István latinból fordított egy feltűnően szép imádságos könyvet. Deák Farkas: I. m. 45. 5. jegyzet. Ez a kézirat Tóth Margit gondozásában megjelent. Vö.: Wesselényi István: Az eljegyzett személynek paradicsomkertje, melyben mirrhának és drága fűszerszámoknak Krisztus kínszenvedésének eszközéből és titkaiból összeszedett gyűjteménye előnkbe a végre adatik, hogy ő vele együtt mi is meghalassunk. Sajtó alá

György felesége, Czobor Erzsébet, aki szintén méltó helyet foglalt el a kor magyar nagyasszonyai között.⁷ Ferenc alig húsz éves, amikor 1625-ben III. Ferdinánd koronázásán apródként szolgált⁸ - nyilván ez sokban meghatározta további szolgálatait, életét. Egyik fő pártfogója, Esterházy Miklós ekkor választott nádorrá, s ezáltal az ifjú karrierje is szépen alakult. Wesselényi a következő koronázáson, III. Ferdinánd nejének, Mária császárnénak magyar királlyá történt koronázásán is részt vett, s ekkor a nádor pohárnokaként szolgált.⁹

Wesselényi már kora ifjúsága óta vitézül harcolt, természetesen nem csak a fent említett svédek és a franciák, hanem mind a törökök, mind az erdélyiek ellen is. Az uralkodó a grófi diplomában kiemelte vitézségét és keménységét, s azt, hogy ifjúságát nem úgy töltötte, mint holmi elasszonyosodott férfiak, akik elpuhult tétlenségben szoktak heverni; „az udvari szolgálatból kilépvén, hazád szeretete és a kereszténység örök ellenségének gyűlölete a török ellen vezérelt, hol mint közkatona vagy mint vezér sok csatákban kitüntél, mindig győztél.” Külön említette a Guta melletti csatát, amelyben Wesselényi a vitézi bátorságnak különleges példáját adta; egy török zászlótartó fejét és alkarját egy csapással metszette le, és ragadta el zászlóját¹⁰ - mintha a középkori lovagok egyike kelt volna életre, hiszen rájuk volt jellemző ez a toposz. Jean de Laboureur *Histoire des Amours du Comte et de la Comtesse Vesseleny* [Wesselényi gróf és Wesselényi grófné szerelmének története] c. művében, amelyet 1646-ban alkotott, ezt is megénekelte.¹¹

A kiváló katona hírében álló füleki kapitányt, aki Lippay György érseknek és Pálffy Pálnak, a Magyar Kamara elnökének, a későbbi nádornak is bizalmasa volt, 1643-ban újabb megtsiszteltetés érte; Esterházy Miklós nádor őt bízta meg, hogy az ifjú Rákóczi György fejedelem esküvőjén díszes kísérettel őt képviselje.¹² Joggal tartozott ő is az un. Esterházysták közé. A lakomán az erdélyiek különleges figyelemmel vették körül; a fő asztalnál az idős fejedelem oldalán foglalhatott helyet, akivel bizalmas beszélgetéseket folytathatott, az ifjú fejedelem pedig „egy szép kantáros paripával” tisztelte meg. Ehhez képest az ifjú Rákóczi György, trónra lépése után néhány évvel nem éppen hízelgő véleménnyel írt róla Lippay érsekhez szóló, 1655-ben keltezett levelében: „kinek mivel természete is változó, jó akaratja, barátsága sem lehet állandó.”¹³ Zrínyinek sem volt kedvező véleménye Wesselényiről, különösen nem, mint a nádori méltóság egyik várományosáról; a neki tulajdonított Nádori

rend.: Tóth Margit. (Adattár a 16-18. Századi magyar szellemi mozgalmakhoz.) Szeged, 1990.

⁷ Deák Farkas: I.m. 45.

⁸ Uo.

⁹ Uo. 46.

¹⁰ Uo. 48.

¹¹ R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus. Bp., 1987. 55.

¹² Uo. 43-44.

¹³ Idézi: Pauler Gyula: I. m. 26.

Emlékirat-ban a következőképpen ítélte őt meg: „Vannak ismét mások, a kik sem cselekedni, sem elmélkedni magoktól, de sőt mások által sem tudnak, ha nem éppen csak másokra támasztják magokat, és ha azok tőlök elesnének: szintén úgy járnának, mint az oktalan papok, a kik könyveket elvesztvén, semmit nem tudnak; és ilyen közönséges ítélet szerént Wesselényi,¹⁴ a melynek ha Puchám¹⁵ tudományt nem ad és instructiót, nem röpülhet.”¹⁶ Kétségtelen, hogy Zrínyi Miklós élelátással megfogalmazott sorai negatív irányba tolták el a fejedelem véleményét a főúrról.

Mindenesetre a Bécsben rendkívül megbízhatónak tartott, loyális Wesselényi az elhíresült murányi várfoglalása (1644), Széchy Máriával kötött házassága (1645), majd Murány és Balog várának birtokba történt beiktatása és a – már fentebb említett – grófi cím elnyerése (1646) után a király részéről még inkább számíthatott előmenetelre éppúgy, mint a nem feltétlenül királyhű magyar főurak felől ellenzésre, lekezelésre; gróf Csáky László országbíró leveleiben nem egyszer „udvari cselédnek, fegyveres cseléd”-nek nevezte őt.¹⁷

Wesselényi szerette a vígasságokat, mulatozásokat, noha saját leveleiből úgy tűnik, hogy vágyott a nyugalomra, az elmélkedésre is; ez azonban mégsem adatott meg neki. 1648-ban az uralkodó felső-magyarországi főkapitánnyá nevezte ki,¹⁸ mely változásról és az azzal kapcsolatos teendőkről a következőképpen ír Vas Mártonnak: „Úgy látom, édes barátom, Vas Márton Uram, megbántott Istenem, bűneim osztorozását ez nyomorult világ osztorozásával akarja purgatórium gyanánt tetézve lakoltatnom; mert midőn pühenést, szép lakóhelyeimben nyugalom vert féskemben kedves éltet reméllenék, csalatott álhatatlan szerencsém, pühenés helyett terhes, s fáradtságos, száraz gallyára vetett, és az Kegyelmetek tónél hegyvel [!]¹⁹ vesedelemre hanyatlott, egymást nem értő, titkon, nyilván felebarátja ellen gyűlölséget forraló, háládatlansággal fizető pusta földére tárgyul és minden nyelvnek öldöklő becstelenségeket szenvedésére számkivettetem. [...hogy] Kassán s Enyickén vigyázzak, és ottan Kegyelmetek vigyázó s tatarozó őrállója legyenek. Megvallom, munkára született fájdalmas tagjaimot nem rettegem se fáradtságtól, s pazdarló [!] költségemtől nem irtózom, mert azt [!] bőcsömbe tétetett, s velem nevelt termisetet anyám emlőiből szoptatta Istenem. Rettegő félelem, hazám mellett szenvedendő halál gyönyörködtet gondolatban, s egyéb, megvallom, nem öldöklő, hanem az háládatlanságnak, érdem helyett érdemtelen béri, kit máris sebhét [!]²⁰ szívvel

¹⁴ Neve rejtjelesen, számmal van írva: 435.

¹⁵ Neve rejtjelesen, számmal van írva: 440. Mai átírásban: Pucheim, a Bécsi Haditanács elnöke.

¹⁶ Thaly Kálmán: Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez, 1653. Századok 1868. 638.

¹⁷ Idézi: Deák Farkas: I. m. 48.

¹⁸ Tisztét 1648 és 1658 között viselte, de 1655-től azt gersei Pethő Zsigmond látta el. Pálffy Géza: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században. Történelmi Szemle XXXIX. évf. 1997/2. 273.

¹⁹ Talán: tühegyénél.

²⁰ Nyilván: sebzett.

fájdalmasan érzek, s valóban bele esztem ama Szent Írás mondásában; bene faciendo dilapidabis eum. De nekem már hasontalan kínnal tölt elmémet fájdalmas habokkal háborítanom, ki van mondva sententiám, s meg kell ez kelyhet, tötött bosszús munkámmal innom.”²¹ E levélben Wesselényi a szép birtokain töltendő, a közélettől visszavonult életét siratja el, s az új, sok bajjal járó tisztét mintegy Istentől érkező büntetésként fogja fel; papírra vetett indulatait azzal magyarázza, hogy nem a munkától és a költségektől tart, hiszen – gyakran használt kedves kifejezésével élve – annak szeretetét anyja emlőiből szopta. Nem kevés levelében fejtette ki, hogy a hazáért való halált nem féli, hanem a háládatlanság, rágalmozás és az egymásközti viszálykodás, „öldöklő békételenség” a legelviselhetlenebb a számára. A már fent említett, Pál püspökhöz írt fogalmazványában arról lamentál, hogy „ez teli méreggel, bosszúval, kínos fáradsággal, rettenetes rágalmozással, böcstelenséggel, mérges nyelvek hahogásával tötött” kelyhet meg kell innia.²² A méreggel, kínnal teli kehely, miként a fájdalmas habokkal való beborítás²³ is gyakori szóképe. Wesselényi nem a haza szolgálatától félt, hiszen azt üdvös dolognak tartotta, miként annak szépen hangot is adott egyik korai, Batthyány I. Ádám dunántúli főkapitánynak, egyik szerencsés portyázása után írt gratuláló levelében kifejti: „[...] ide mi ezen az földön élünk, tengünk, noha elég nyomorultul, mindazáltal, az kik vagyunk, hallván az Kegyelmed jó hírét, nevét, örvendünk, kívánjuk hazánk szolgálatjára annak terjedését. Némelikünk imádsággal, némelikünk pohár borokkal imádják Istenünket Kegyelmed[ért], de akármelyik használjon, csak használjon, kívánom! Koporsóig való igazán kívánó szolgája, hadadi Wesselényi Ferenc.”²⁴

Nádasdy Ferenc országbíróhoz²⁵ írott egyik fogalmazványából is a nyugalom utáni vágyódása tűnik ki: „sok teprenkedésim között hevervén elmém [...], sok számtalan bújdosásim után, s világ próbált s kitanult játéki után, fészkiemre, Sztrecsén várát kiváltván,

²¹ A fogalmazvány keltezetlen, de kétséget kizáróan Wesselényi kassai főkapitánnyá történő kinevezése (1658) után nem sokkal írta, mert a főúr két fontos dolog elintézését várja el Vas Mártontól: mivelhogy nincs mivel élnie, s „a bornak szűk voltát” tartja a legnehezebben elviselhetőnek, azt kéri, hogy vegyen paebendára való 300 akó bort Debrecen környékén, amelynek árát a Szepesi Kamarától átutalandó „béréből” fizeti majd ki; mivel a kassai generális-ház (a kassai Királyi Ház) „puszta, bűdös, romlott”, két szomszédos polgárházat – vagy Gönczi vagy Hartyány uram házát a mellette lévő épülettel együtt – béreljen ki neki. MOL Wesselényi cs. lvt. E 199. 7. cs. IV. 1.t. No. 97.

²² Ld. I. Jegyzet.

²³ „Megh vallom, mint amaz haboktul leborítandó, minden reméneitől megfosztott habzó ember, mely fele kapjak, s mellik végre fogiam, kétségh s félelem rettetető szelei engemet is hántak vetettek...” Idézi: R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Vénus, i.m. 88. A szerző ezeket és az ehhez hasonló költői fordulatokat teli leveleket a nádor titkáranak, Gyöngyösi Istvánnak tulajdonítja. Nem kétséges, hogy bizonyos leveleket valóban ő írt, azonban a korábbi levelei – amikor Gyöngyösi még nem élt udvarában – is hasonló stílusúak, és az 1663-ban írtak egy részéről is elmondható, hogy a nádor saját „szerzeménye”, hiszen azok saját kezűleg írt fogalmazványai.

²⁴ MOL Batthyány cs. lvt. Misszilisek P 1314 No. 51.351. Wesselényi Ferenc levele Batthyány Ádámmal. Fülek, 1637. június 30.

²⁵ Nádasdy Ferenc 1655 és 1670 között viselte az országbírói méltóságot.

telepszem, édes fiam²⁶, öszveteszem kezeimet, s nézem az áldott világot, ha miben bocsát el betegesedett és helyben feneklett erőtlenségem [...]”²⁷ Az idősödő férfi, kissé sztoikusnak ható életfilozófiája ez az elmélkedés.

A semmittevő, nyugalmas élet azonban elkerülte a főurat. 1655-ben az országgyűlés a király után az ország első emberévé, nádorrá választotta; különösen Mohács után ez igen nehéz méltóság volt, hiszen a palatinusnak elsősorban a hazát és a rendek érdekét kellett szolgálnia, noha a Habsburg uralkodó éppen azt várta tőle, hogy az ő akaratát érvényesítse. „Igen tündér világban vagyunk.”– írta 1664 februárjában és még több alkalommal is²⁸. Bécs feltétlen hűséget, a magyar rendek pedig jogaik és érdekeik abszolút védelmét várták el tőle, s ebből számtalan nehézsége adódott; gyakorta középutas vagy éppen közvetítő magatartásával pedig egyik fél sem volt megelégedve. Így „életénél drágább emberségében”²⁹ sokszor megbántották; „Mivel ellenségim esszegyűlvén, tanácsot tartónának felőlem, és rágalmazván, megkezdték lelkemet (merem lelkemet írnom, mert világi életben embernek tisztessége életénél drágább lévén, éltető lelke embernek, [...])” – ekként könyörög Wesselényi koporsózárásig tartó hűséggel a „Fölséges, Világbíró Kegyelmes” császárnak, hogy meggyalázásában „hányattatván reménség és félelem között”, nyugtassa meg őt királyi resolútiójával.³⁰ Az öregedő nádor a lap szélére még a következő fohászt is odaírta: „Vezéreljél Uram, vénségemnek napjaiban el ne hagyj engemet, ne tétessem tárgyul ellenségimnek és csúfságul.”

Az első nagy megmérettetés 1657-ben következett be, amikor is II. Rákóczi György megindította lengyelországi hadjáratát, s a három országnagy – Wesselényi, Nádasdy és Zrínyi titkos megegyezéssel támogatta a fejdelemet. A fejedelemséget ért szörnyű baj ellen a nádor fegyveres támogatást ígért Rákóczinak 1657 őszén, majd általános hadfelkelést hirdetett.³¹ A hír „a’ szegény erdéliek veszedelmé”-ről és Tatárországba hurcolásukról 1657 késő nyarán érkezett meg hozzá, „ki valóban nagy kárára s romlására vagy az szegény magyar nemzetnek, de ha Isten Ő Szent Fölsége az effélet bűneinkért osztorul reánk bocsátotta, arról

²⁶ Wesselényi többször nevezi a nálánál jóval fiatalabb Nádasdyt „édes fiam”-nak.

²⁷ MOL Wesselényi cs. lvt. E 199/7. cs. IV. 1.t. No. 64. Wesselényi Ferenc fogalmazványa [Nádasdy Ferenc] országbíróhoz. É. n.

²⁸ Uo. No.4. Egy lapon többféle írással több fogalmazvány szerepel. A tündérvilágot emlegető levelét az „édes sógor Uram”-nak írta; így az országbíró, Nádasdy Ferencet szokta emlegetni. A fogalmazványon 1664. február 21. és 22. szerepel.

Wesselényi egyik, az uralkodóhoz írt saját kezű fogalmazványában, 1664 körül, „tündérből világ”-ot említ, amikor kétségbe esve Souches generális seregét sürgeti. MOL Wesselényi cs.lvt. E 199/7. cs. IV./1.t. No.129.

²⁹ A kifejezést Wesselényinek Pál püspökhöz írt fogalmazványából vettem át. Vö.: 1.jegyzet.

³⁰ MOL Wesselényi cs. lvt. E 199/ 7. cs. IV./ 2.t. No.109. Wesselényi saját kezű fogalmazványa az uralkodóhoz. É.n. A hátlapra a következőt írta: „Makaj Uram, kérem ezet fordítsa meg deákra, de ne éljen abreviaciókkal [abreviációkkal, rövidítésekkel], mivel magam akarom leírnom; igen szép legibiliter [olvashatóan] írja.

³¹ R. Várkonyi Ágnes: Országgyűlési kísérletek (1648-1664). In: Magyarország története 1526-1686. 2. köt. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1985. 1074.

nem tehetünk, talám ad még Isten jobb időket is értünk.” – írta Nádasdynak.³² A nádor a kor megszokott toposzával, Isten ostorával fejezi ki a szerencsétlenséget.³³ De ez csak a kezdet volt; Wesselényi nem láthatta, hogy ami azután következett, az még a lengyelországi eseményeknél is sokkal tragikusabb volt.

Az elkövetkező években a haza valóban „utolsó veszedelemben” forgott, bár ez a kifejezés igen elkoptatott frázissá vált, hiszen sokan és sokszor használták a XVI-XVII. század zivataros évtizedeiben; például Bethlen Gábor is utolsó veszedelmet emlegetett a magyar vármegyéknek szétküldött levelében, miszerint azt elkerülendő, török parancsra foglalta el erőszakkal saját várát, Lippát, és engedte át az ellenségnek.³⁴ A XVII. század első felében, a törökkel folytatott béketárgyalások során, sőt egy-egy rablóportya után is gyakran éltek a kortársak ezzel a kifejezéssel. Wesselényi is gyakorta vetette papírra, többek között az 1662. évi vallási küzdelmek során, amely különösen a rozsnýóányai templom elfoglalásával támasztott nagy vihart. Ez ügyben a nádor írt az uralkodónak, Porcia hercegnek és másoknak is, kérvén, hogy az érseket és a jezsuita páttert mérsékletre intsék; „tövel-heggyel essezavarandó³⁵ hazánk veszedelmét nem nézném behúnt semmel, s henélve kívánám nézésemmel múlatnom [...]. De látván ezennel olajjal lobbantó tűznek felébbrestését és rettenetes confusio, hazánk bódulását [...]”.³⁶ Wesselényi mind a behúnyt vagy henyélő szemmel való nézést, mind az olajjal lobbanó tűz metaforáját is igen kedvelte; az elkövetkezőkben ezekkel a kifejezésekkel még találkozunk.³⁷

Mindenesetre a nádor Erdély pusztulásakor gyakorta vetette papírra „az ország utolsó veszedelmét”, s ez akkor majdnem be is következett. 1659-ben szinte szó szerint megismétli a fentebb már idézett mondatot: „Naponként bűneinkért, Szent Istenünk ostorozó haragját, ’s capását, nemzetünk ezennel utolsó veszedelmével óránként érzi, és sok számtalan Magyar keresztjén vér ontásával sem gondolván, ránk mért szerencsétlenség [...]” következik be, ha

³² MOL Wesselényi cs. lvt. E 199/ 7.cs. IV./1.t. No.96. Fogalmazvány „Nemzetes és Vitézlő országbíróhoz” [Nádasdy Ferenchez]. É.n. (nem s.k. fogalmazvány)

³³ Wesselényi Apafi hódoltató leveleire adott egyik válaszában is Erdély elszakítását „nemzetünk bűneiért” Isten művének mondja. Gróf Wesselényi Ferenc nádor némely nevezetes levelei 1663-ból. Közli: Ráth Károly. In: Új Magyar Múzeum. Kiad.: Toldy Ferenc. IV. évf. 1854. II. köt. VI. levél, 50.

³⁴ Vö.: J. Újváry Zsuzsanna: „Utolsó veszedelmünknek eltávoztatásáért” (Adalék Lipppa 1616-os átadásának történetéhez). In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. X. Szerk.: Petrőczy Éva. Bp., 2002. 197-206.

³⁵ Összezavarandó.

³⁶ MOL Wesselényi cs.lvt. E 199/7.cs. IV./1.t. No. 68. Wesselényi s.k. fogalmazványai a rozsnýóányai protestánsok és a templomfoglalás ügyében. Egyik írásra Porcia, egy másikra Hölgyi neve van felírva címettként.

³⁷ „[...] nem akarunk aszt is henielő szemmel tova neznünk” – írta a nádor s.k. levelében Nógrád vármegyéhez a török veszedelemlről. Teplíce, 1663. december 23. Levelek Nógrádhhoz. 1663-1666. Közli: Nagy Iván. TT X. XII. levél, 134.

nem orvosolják a bajt.³⁸ Nyitra visszavételekor (1664. május 3.)³⁹ ugyan alázatos hálával mond köszönetet Istennek, ám „mindazonáltal meghnyomorodot Hazánk mivolta veszedelemben és confusioban” forog továbbra is.⁴⁰

1660. július 14-én Szejdi Ahmed budai pasa és Ali erdélyi szerdár mintegy 100 ezer fős hadával körülvette a fejedelemség kulcsát, Váradot. A jól értesült nádor július 4-én, Tokajból rendelt el Zemplén vármegyében személyes felkelést a török készülődése miatt: „Mivel az Poganysaghnak dühössége s az kereszténysegh ellen valo színes practikaja oranként, s naponkint nevededik, [...], ha valaha, most kívántatván az segetség, egyszer ne hadgyuk nemzetünk oly szép erősségét Pogany kézbe esni.”⁴¹ Leveleiben az ellenséget gyakorta „felfuvalkodott pogány ebek”-nek,⁴² támadását „az mostani pogany dühössegeinek ellenunk való agyarkodási”-nak⁴³ nevezi.

1663 tavaszán egész Európa tudta, hogy a Porta a Habsburgok ellen vagy legalábbis a Királyi Magyarország megszállására indul. Erről Apafi Mihály is értesítette a nádort titokban. Csupán Bécs nem akart tudomást venni a háborúról; a Haditanács elnöke, Wenzel Lobkowitz még az utolsó pillanatban is békeajánlata sikerében bízott. A Rajnai Szövetség, élén a mainzi választófejedelemmel és a magyar politikusok, Zrínyi vezetésével a támadó háború hívei voltak. Wesselényi a megyékhez szétküldött, elhíresült kiáltványát is ennek a jegyében fogalmazta meg a „pogánynak véle született lator csalárdsága ellen”, aki „foga féjérjét kimutatja”; „serkentse fel magában magyar szívét és édes eleink vitéz véréből született, pogány ellen való haragját, kardot, bárdot, fegyvert, fegyvert [!], bátor szívet szerezzon s neveljen magában, s mivel az az idő eljött, melyben avagy ezt is elveszessük, ha puhák és degenerált fiai fogunk lenni dicséretes eleinknek a mi keveset még Magyarországon bírunk, avagy [...] a pogány ebnek szégyenvallásával s utolsó romlásával, tőlünk s eleinktől torkon verve s prédált hazánk országlásából is, kiverjük.”⁴⁴ Ragyogó barokk körmondat, igazi adhortatio a haza védelmére – vajon a nádor maga fogalmazta, avagy Gyöngyösi, a titkára?

³⁸ Wesselényi a veszedelem elkerülése végett Szendrőbe küldet katonaságot. Wesselényi levele Zemplén vármegyéhez. Pozsony, 1659. december 30. Visegrádi János: Wesselényi levelei. In: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. XIV.köt. (15. évf.) Szerk.: Dongó Gyárfás Géza. Sátoraljaújhely, 1909. XXV. 292.

³⁹ R. Várkonyi Ágnes: Országgyesítő kísérletek, i.m. 1129.

⁴⁰ Wesselényi s.k. levele Nógrád vármegyéhez. Teplice, 1664. május 7. Levelek Nógrádhoz, i.m. XXVI. levél, 147-148.

⁴¹ Wesselényi levele Zemplén vármegyéhez. Tokaj, 1660. július 4. Visegrádi János: Wesselényi levelei, i.m. XXXVIII. levél, 300-301.

⁴² Pl.: MOL Wesselényi cs.lvt. E 199/7.cs. IV./1.t. No.3. Wesselényi s. k. fogalmazványa a horvát rendekhez. Kassa, 1663. július 3.

⁴³ Wesselényi s.k. levele Nógrád vármegyéhez. Teplice, 1663. december 23. Levelek Nógrádhoz, i.m. XII. levél, 134.

⁴⁴ Wesselényi Ferenc levele Győr vármegyéhez, Murány, 1663. május 22. Gróf Wesselényi Ferenc nádor némely nevezetes levelei 1663-ból. Közli: Ráth Károly. Új Magyar Múzeum. Kiad.: Toldy Ferenc, IV. évf. 1854. II. köt. 43-44.

Egyelőre nem találtam meg a fogalmazványok között a nádor saját kézzel írt eredetijét, azonban ez a lázas hang, a szívnek, a haragnak, a fegyverek egész sorának, s a bátorság nevelésének emlegetése rendkívül hatásos, és teljesen beleillik Wesselényi frazeológiájába. A mondanivaló sodró lendülete Zrínyi Török *Áfium*-ának kiáltására emlékeztet, de az „eleinktől torkon verve bírja” kifejezés Pázmány *Kalauzá*-ban⁴⁵ is szerepel. Az „egy haza” gondolat, s annak elveszejtése is már a XVI. század vége óta jelen van a magyar politikai közgondolkodásban.⁴⁶ Wesselényi a kor toposzait kiválóan ismerte. Egyik levelében – nyilván nem véletlenül – éppen Balassi Bálint írott versét idézi.⁴⁷ A vármegyékhez címzett sürgetéseiben a hadrakelés pontos indítékát is megadja: a hazáért, a kereszténységért és kegyelmes urunk hívségéért kell cselekedni.⁴⁸ Nagyon fontos a sorrend; a XVI. században általában Isten után őfelsége, majd a keresztény „respublica”, s csak azután következett a haza, amiért vállalni kellett akár a halált is.⁴⁹

A nádor a magyar vármegyékhez küldött fölhívással közel egyidőben a horvát nemzethez is elküldte ékesszólóan megfogalmazott – saját kezűleg írt – hadba hívó levelét; „az Kigyelmetek [...] világ előtt kiterjedett példaadó vitéz híre-neve mindeneknek tükörül van, serkenjen⁵⁰ [fel] az Kigyelmetekkel bősőjéből felvett, s édesanyja emlőjéből sopta pogány ellen való bátorságra és haragintára⁵¹ [...] az Kigyelmetek serény és felette vitéz őrállója mellé, úgy mint vitéz horvát bán, Tekintetes és Nagyságos gróf Zrenyi Miklós Uram ő Kigyelme mellé...”⁵²

Wesselényi hazaszeretetéről és a hazáért való áldozatvállalásról vallott gondolatainak valóságos politikai és etikai toposzrendszere – a fentebb idézett szóképeknek, hasonlatoknak, metaforáknak összegzője – az 1664. február 27-én, Stubnyán, feltűnően gondosan megírt fogalmazványa János Fülöp mainzi választófejedelemhez⁵³, valamint az a kísérőlevél,

⁴⁵ Pázmány Péter: *Kalauz*.....

⁴⁶ Vö.: Lukácsy Sándor: *Egy hazánk van. Tanulmányok. Jelenkor Kiadó, Pécs, é.n.*

⁴⁷ „Balassa Bálint írott versében, hevervén, az holoyt azt írja: >ha szól is dolgozhoz, félben vess az mit mondott<; sokan dolgunkat avagy nem értik, avagy érteni s annyival inkább érezni nem akarják.” Wesselényi Ferenc levele. Teplice, 1664. április 17. Közli: Hanthó Lajos. *Századok*, 1869. 743-744.

⁴⁸ Wesselényi Ferenc levele Bars vármegyéhez. Zólyom, 1664. május 15. *Emlékek Bars vármegye hajdanából, i.m. CLXXXVII. Levél, 178-179.*

⁴⁹ A szigetvári hős, Zrínyi Miklós végrendeletében a következőképpen fogalmazott: „[...] cupiens imprimis Deo maximo, deinde suae sacrae maiestati serenissimisque liberis eius, dominis meis clementissimis ac denique reipublicae christianae et dulci patriae, quantum in me est, servire...” Zrínyi Miklós végrendelete. Csáktornya, 1566. április 23. Barabás Samu: *Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó oklevelek és iratok. Bp., 1878. II.köt. 481.*

⁵⁰ Eredetileg: serkengetes.

⁵¹ Haragjára.

⁵² MOL Wesselényi cs. lvt. E 199/7. cs. IV./1.t. No.3. Wesselényi s. k. fogalmazványa a horvát rendekhez. Kassa, 1663. július 6.

⁵³ A nádor s. k. fogalmazványát idézem, noha a tisztázata is megvan több példányban is. MOL Wesselényi cs.lvt. E 199/7. cs. IV./1.t. No.5. Stubnya, 1664. február 27. Magyar nyelvű tisztázata: Uo. No.13. A lefordított, elküldött levél: Haushof und Staatsarchiv, MEA Reichstagsakten, fasc. 219. T:7. No. 192. Idézi: R. Várkonyi Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika. Bp., 1975. 59.*

amellyel a fejedelmi levelet a magyar vármegyék számára szétküldte. A nádor az advocatio után az általa igen kedvelt toposzokkal dicsőíti a nagyhírű fejedelmet, majd rögtön rátér sorsunk ecsetelésére: „Fölségedért minden igaz nevé nem csak Istent áld, de mint szájokból kitér [!], felmagasztalója Fölségeddel nyótt és születésétől böcsőjében nevelkedett atyai nagy keresztényekhez gondja-viselése és szereteti s indulatja. Minket is magyarokat,⁵⁴ sok száz estendőktől fogvást súlyát, s terhét viselvén pajzsul az keresztény világnak az pogány, istenkáromló ellenség ellen, ki miatt már-már felette csak alig láttatunk haldokolva élnünk, el nem felejtett, hanem Fölséged minket is részesít nagy, hatalmas atyáskodó, sép bítató intésivel...” A fejedelemnek „arany betűket érdemlő levelét” és „két vállalai terhével” emelő atyáskodását dicsérő sorai valóságos elocutiót alkotnak. A levélíró kiemeli a fejedelemnek azt a tettét, miszerint a kihűlt szívű „világi monarchákat [...] merő angyali kizsákmányozással” egyesítette, vagyis megteremtette – a kortársak legalábbis így látták – a régen várt keresztény Európa egységét. A nádor a magyar nemzet sorsát is hosszasan ecseteli: „Holott minket magyar [!] régenten nagy hírrel-névvvel tündöklő nemzetet, mostan pedig minden nemzetektől, somszédinktől csaknem elfelejtett, utolsó vesedelemre jutattakat, kegyes atyai intésével, sép bízattásával vidít, s homályban bemerült napunkat sép ragyogtatásával ránk kívánja virrastani.” – íme a magyar nép pozitív és negatív, dicsőséges- és pusztulás-narratívája. A nádor még egy különös jelzőt is illeszt a magyar nemzethez: „az romlásra indult, favágóvá tett”. A választófejedelem levelét, amely a nemzetközi koalíció erejével meginduló felszabadító hadjárat fényes dokumentuma volt, a nádor valóban szétküldte a megyéknek; ez a levél több megye levéltárában ma is megvan.

A nagy remények azonban mind hamvába hullottak; Kanizsát nem sikerült visszavívni, Zrínyi-Újvár elveszett, s a fényes szentgothárdi csatát sem követte keresztény előretörés. Mind a külső, mind a belső egység felbomlott, az események irányítása Regensburgból ismét Bécsbe helyeződött át.⁵⁵ Az udvar a nádort félre akarta állítani, aki viszont ragaszkodott palatinusi autoritásához. 1664 júniusában az esztergomi érseknek éppen arról panaszkodik egyik levelében, hogy „minden autoritástól rekesztett ember”, de Rottallal való találkozása után „süveget vetvén ő Kegyelmének [ti: Rottalnak], Murány kősziklás barlangban bújván, ez világ játékját szemlélem, mostohaságán bánkódom, s jóván örvendek”⁵⁶ A társak is nagyot csalódtak: Zrínyi Miklós, Thököly István, Koháry István, Csáky, Barkóczy István és Wesselényi szűkebb köre. A nádor ekkortájt vethette papírra a kövekező, kissé sejtelmes, de

⁵⁴ Az eredeti s.k. szövegben ez utólag lett betoldva.

⁵⁵ R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika, i.m. 77.

⁵⁶ MOL Wesselényi cs.lvt. E 199/9. cs.IV./4.t. no. 646. Wesselényi levele Lippay György esztergomi érsekhez. 1664. Júl? (fogalmazvány, nem s.k.írás)

mégis sokatmondó feljegyzését Barkóczy Istvánhoz és Szuhay Mátyáshoz: „Úgy látom, Mars játékanak véget nem akarja vetni, sőt talám ha valaha kezdi elő vérben úszó tragédiáját, kihez képest, ha Kigyelmednek úgy tetszik, s nevem nem gyűlölt Kigyelmed előtt, várja el ez aránt tovább való írásomat, addig hasontalanságul ne kötelezze senkihez magát [...]”⁵⁷ „Világ játéka”, „Mars játéka”, „vérben úszó tragédia”; mintha az írója távolról, kívülről és szenvtelenül szemlélte volna a világot, pedig ez, tudjuk, nem így volt.

⁵⁷ MOL Wesselényi cs.lvt. E 199/ 7.cs. IV./1.t. No. 242. Wesselényi s.k. feljegyzései. Ezekhez jelek vannak írva, melyekhez a lap tetején felsorolt neveket lehet rendelni.